

XX століття

Ярема Кравець

УДК 82.091 + 821.133.1(493) + 811.161.2 "192/196"

ЧОТИРИ ВЕРГАРНІВСЬКІ ДОБІРКИ ПОЕТА МИКОЛИ ТЕРЕЩЕНКА (1922, 1927, 1946, 1966)

Проаналізовано переклади М. Терещенка, критичні відгуки про них і про творчість Е. Вергарна, зокрема В. Поліщука, О. Бурґгардта, В. Державина, А. Гозенлуда. Висвітлено вплив доробку бельгійського автора на поезію Я. Кондри, а також можливу залежність окремих українських перекладів від російської інтерпретації В. Брюсова. Версії М. Терещенка порівняно з відповідними спробами інших українських поетів.

Ключові слова: вірш, переклад, ритміка, рима, епітет, українська мова.

Yarema Kravets. Four Collections of Mykola Tereshchenko's Translations from E. Verhaeren (1922, 1927, 1946, 1966)

The author examines M. Tereshchenko's translations and critical reviews about them and about the work of E. Verhaeren, written by V. Polishchuk, O. Burghardt, V. Derzhavyn, A. Hozenpud. Attention has been paid to the impact of Belgian author's works on the poetry of Y. Kondra and possible dependence of Ukrainian translations from Russian interpretation of V. Bryusov. M. Tereshchenko's versions have been compared with the corresponding efforts of other Ukrainian poets.

Key words: poem, translation, rhythm, rhyme, epithet, Ukrainian language.

In memoriam. 27 листопада 1916 року, повертаючись із Руана до Парижа, Еміль Вергарн трагічно загинув на Руанському дворці. Закінчилася шістнадцятимісячна боротьба, яку вів поет віршами, прозою, лекціями, усною пропагандою, вважаючи своїм обов'язком надихати захисників розтоптані Бельгії та розтерзаної Франції.

Українська культура знає чотири перекладні добірки Емілі Вергарна (1855 – 1916), одного із класиків бельгійської франкомовної літератури.

Перша з них, яка вже незадовго стане бібліографічною рідкістю, з'явилася 1922 р. в серії "Красного письменства" накладом 2000 примірників і вмішувала 21 вірш із різних поетичних добірок Е. Вергарна. Окремі зразки творів, що ввійшли до цього видання, охоплювали 16 поетичних книжок – від першої ("Фламандки"), виданої 1883 р., і до останньої ("Високе полум'я"), що з'явилася друком уже після трагічної загибелі поета. Читач дістав можливість ознайомитися з такими різними за тематикою віршами Е. Вергарна як вірші з переважанням фламандських мотивів, твори періоду кризи, занепаду села, зразки урбаністичного та ліричного циклів, філософська й пейзажна лірика. Е. Вергарна презентував український поет-дебютант М. Терещенко (1898 – 1966). У виданні 1922 р. не було ні передмови, ні критичної довідки про поета і його творчість.

Уже наступного року в №1 літературно-критичного журналу "Книга" друкується рецензія на першу перекладну збірку Е. Вергарна, прихильно зустрінуту критикою не лише як видатне явище перекладацької справи, а і як вагоме слово, сказане "молодою українською радянською літературою". Автор рецензії, відомий уже український поет Валер'ян Поліщук, писав, що саме тепер, коли українська література "бере участь у визвольній боротьбі од гніту

капіталу та од гніту стихій природи, з'явилася потреба почути голос одного з перших поетів-соціалістів Європи – Верхарна” [13, 50]. Не обмежуючись лише інформацією про згадану збірку, автор статті порушував низку проблем, пов'язаних із творчістю бельгійського поета і його перекладанням українською мовою. Необхідність цього видання, зазначав В. Поліщук, була викликана тим, що Вергарнові твори звучать тими ж голосами сучасності, якими “пройнята вся наша пролетарська революція”, а надто тому, що “зараз збуваються пророцтва автора “Червоних зорь” і “Повстання”.

Оцінюючи деякі особливості віршів Е. Вергарна, особливо “музичність його мови в оригіналі”, В. Поліщук зазначав, що перекладач видання прагнув якнайповніше відтворити ритм вергарнівського вірша й “до певної міри” він це зробив. “В цьому, – писав В. Поліщук, – велика заслуга перекладача, хоч іноді губилася близькість та сила вислову оригіналу. Все ж таки Верхарн у Терещенка вийшов Верхарн” [13, 50].

Завершуючи свою рецензію, В. Поліщук звернув увагу на те, що вірш бельгійського поета дуже добре відповідав “стилю перших років нашої революції” і мав безпосередній вплив “так на російську, як і на українську пролетарську поезію”; ось чому останніми роками з'явилася низка перекладів із Вергарна, зроблених не лише Миколою Терещенком, але, зокрема, такими поетами й перекладачами, як В. Гадзинський, Гео Шкурупій та інші. Переклади окремих віршів Е. Вергарна (“Діло”, “Повстання”, “Жебраки”) в інтерпретації В. Гадзинського та Гео Шкурупія друкувалися 1922–1923 рр. на сторінках журналів “Шляхи мистецтва” та “Червоний шлях”.

Критичний відгук В. Поліщука на згадану добірку не був лише звичайною літературною рецензією; молодий український поет тонко відчував поезію Е. Вергарна, знаходив у ній, так само як у творчості В. Вітмена, дуже багато близького власним творчим задумам: експресію часу, духовне напруження, урбаністичні мотиви, які наприкінці 20-х рр. набирають у творчості В. Поліщука гострішого соціального пафосу.

Особлива близькість віршів В. Поліщука з поезією Е. Вергарна полягає й в розумінні обома поетами сили людського розуму та місця людини у світовій будівлі, у роздумах про буття і матерію, на що вказувала Б. Корсунська у своїй монографії “Поезія нового світу. Ідеї та образи української радянської лірики 20-30-х років” (1967). Примітним щодо цього видається нам і задум поеми “Коло”, над якою В. Поліщук працював 1923 року: автор ставив перед собою вирішення таких проблем, як: земля – людство – суспільство; боротьба – людина – атом – енергія; народження атома – нові світи – спіраль руху.

Спорідненість двох поетів помітна також у прагненні надати своїй поезії науковості, пов'язавши її з новими досягненнями людського розуму, і в пошуках верлібру – нової форми, яка найкраще б відображала нову епоху. В. Поліщук неодноразово згадує ім'я Е. Вергарна в автобіографічних нотатках, уважаючи його поряд з Андрієм Белім, найбільшим авторитетом. Крім того, як зазначав І. Заславський, український поет дуже уважно читав улітку 1922 р. в Асканії вірші Е. Вергарна (поряд із такими творами, як вірші Еренбурга, Тютчева, Асєєва), залишивши доволі таки сувору оцінку поезії Е. Вергарна: “Лише Верхарн на все дивиться в побільшуюче скло і сам боїться того, що бачить” [5, 84].

У середині 20-х рр. на сторінках тогочасних літературознавчих журналів (“Глобус”, “Життя й революція”, “Червоний шлях” та інші) з'являється низка статей, присвячених 70-річчю від дня народження Е. Вергарна, а також 10-й річниці його трагічної загибелі. Перша з них (“Еміль Верхарн” М. Терещенка) була поміщена в листопадовому номері двотижневого ілюстрованого

універсального журналу “Глобус” за 1925 рік і вирізнялася характерним на той час прагненням наблизити творчість бельгійського поета, його “Стихійний Комунізм” до “нашої Великої Соціальної Революції”. Статтю ілюстрував переклад вірша “Повстання”, що був незабаром уключений у другу українську збірку Е. Вергарна.

Дві статті про творчість бельгійського поета з’явилися на сторінках журналів “Всесвіт” (№ 22) та “Червоний шлях” (№ 1) відповідно 1926 й 1927 року. Автор першої статті А. Лейтес звертав особливу увагу на значення всевладних ритмів верлібру Е. Вергарна для вирішення нових прагнень визволеного пролетаріату, а також усього драматичного доробку митця для становлення молодого революційного театру [12, 10]. У статті “Еміль Верхарн та соціальне значіння його творчості” В. Державин подав цікавий аналіз збірки “Фламандки”; критик уважав її не так власним твором поета, як “віршованою вправою на запропоновані від флямандського малярства теми” [4, 271]. Говорячи про заключний період творчості Е. Вергарна, автор писав, що, незважаючи на деяке моралізаторство його останніх віршів, якими він нагадує “аналогічний поворот від мистецтва до проповіді в творчості Л. Толстого”, не слід забувати “могутні вірші, де поет втілює революційні сподівання пролетаріату за доби розквіту свого поетичного хисту” [4, 276].

1927 року надруковано ще одне вартісне дослідження про бельгійського поета – вступну статтю М. Терещенка до книжки “Вибрані поеми”. Асимілювавши в ній усе написане про поета впродовж майже десяти років, М. Терещенко звертає увагу на те, що Е. Вергарн мав глибокий вплив на “початковий період радянської революційної поезії” як поет-трибун, котрий відчував наболілі питання сучасності і “горів “хоч і нерівним, але бурхливим полум’ям близьких повстань” [14, 9]. Критик характеризував декілька етапів творчості митця: початковий період, коли “переважає безпосередня, глибоко національна й реалістична творчість”, період внутрішньої боротьби, коли поет творить як “типовий поет-символіст” і, нарешті, період, коли в доробку митця “виступає ідея змагання за краще людське майбутнє”.

Перекладач не обмежувався оглядом поетової творчості та його віршованими збірками, а доповнював свою інформацію розповіддю про критичну діяльність автора, а також його ліричний цикл “Години”, який, на думку М. Терещенка, є “показником того, що творчість Вергарна поруч бурхливих ритмів знала й тайну ніжних мелодій” [14, 18].

Стаття М. Терещенка була важливою сторінкою у процесі тогочасного критичного сприйняття спадщини бельгійського класика: про Е. Вергарна кваліфіковано говорив український поет, якому доробок письменника не лише був близьким як перекладачеві, а й захоплював своєю тематикою (у ранній творчості М. Терещенко навіть пробував наслідувати Е. Вергарна). Переконливим був і критичний апарат статті, з посиланням на такі авторитети, як Леон Базальжет, Ремі де Гурмон, Жорж Дюамель та інші, котрі були авторами окремих статей про митця і його незмінними біографами та критиками.

Порівняння двох українських збірок Е. Вергарна виявляє якісне збільшення перекладених творів (скажімо, включення програмного твору “Місто”), важливі структурні зміни: перестановку перекладених творів залежно від їх тематичного спрямування, уточнення хронології появи збірок Е. Вергарна. У новому виданні М. Терещенко тематично згрупував окремі збірники (“болісного періоду”, “агонізуючого села”, “нового міста”), які в першій книжці були розірвані віршами з альманаху “Дванадцять місяців”.

Найважливішим у виданні було те, що тут з’явилася 10 нових творів, які суттєво доповнили книжку. Особливо збагатилася поетична добірка

“Міста-спрути”; до неї ввійшли нові журнальні переклади М. Терещенка, що друкувалися в період між двома українськими виданнями – “Долина”, “Порт”, “М’ясний ринок”, “Повстання” – і засвідчили зацікавлення українського поета урбаністичним циклом класика бельгійської французькомовної літератури.

Збірку поезій Е. Вергарна видання 1927 року жваво обговорювала тогочасна українська літературна критика, яка, загалом, прихильно зустріла її появу. У розлогому дослідженні про становлення художнього перекладу в Україні, видрукованому в журналі “Красное слово” 1929 р., О. Білецький згадував це видання серед таких зразкових тогочасних перекладів, як “Пан Тадеуш” А. Міцкевича (пер. М. Рильського) та “Балади” Ф. Шиллера (пер. Дм. Загула).

З найперших рецензій на книжку можемо згадати публікацію критика Б. Цуккера в № 1 журналу “Критика” за 1928 рік, у якій рецензент відзначав бажання перекладача й упорядника дати поступовий розвиток майстерності поета і його світогляду. Незважаючи на те, що автор статті трактував творчість бельгійського класика з позицій вульгарного соціологізму, убачаючи, скажімо, у його “Зорях” передчуття Жовтневої революції, “зорю нового життя та комуністичне будівництво”, його рецензія вартісна високою оцінкою, яку Б. Цуккер давав “Поемам” Е. Вергарна, розуміючи їх велику соціально-естетичну вагу для тогочасної української літератури. Автор статті зазначав, що переклад творів Вергарна досить точний, хоча й говорив, що не всюди відтворено “той відтінок сили, що ним пройнятий оригінал” [17, 196].

Переклади М. Терещенка не залишились поза увагою західноукраїнських журналів, зокрема вісника літератури й життя “Поступ”, який упродовж 1930 року передруковує (з незначними редакторськими правками) такі вірші Е. Вергарна, як “Корабель” (ч. 1-2), “Мороз” (ч. 11-12), “Торкаючись чола старечими руками” (із циклу “Години”) (ч. 11-12).

Перекладацька діяльність М. Терещенка зацікавила і юного західноукраїнського пролетарського поета Ярослава Кондру (1910 – 1944), який 26 червня 1930 р. в листі до редакції літературно-наукового, мистецького і громадського журналу “Нові шляхи”, що виходив у Львові, просив надіслати йому збірку вибраних поезій Еміля Вергарна. Ішлося про друге видання бельгійського поета, бо того ж таки року, у т. 8 (кн. VII – IX) журналу “Нові шляхи” Яр. Кондра надрукував доволі розлогу рецензію, у якій оглядав три поетичні добірки Миколи Терещенка, видані 1924 – 1929 рр., а також перекладну добірку “Поеми” Е. Вергарна. Говорячи про те, що поетичний талант М. Терещенка “найяскіше заяснив в його перекладах поем великого бельгійського поета” [8, 232], рецензент звертав увагу на багатство мови, еластичність і пластичність словесних засобів, хист у передачі пульсації життєвої сили чужомовного твору. Найбільшою заслугою М. Терещенка в цьому перекладі Яр. Кондра вважав той факт, що перекладач довів здатність української мови “передавати своїми словесними засобами складні ритми великої індустрії й урбанізму західноєвропейського міста” [8, 232]. Яр. Кондра не ставив перед собою завдання досліджувати перекладацьку майстерність М. Терещенка чи дошукуватися невідповідностей між перекладом і оригіналом, уважаючи, що це тема окремої студії. Однак критик звертав увагу читачів на те, що М. Терещенко вибрав для свого перекладу поеми, які тематично перегукувалися з актуальними проблемами сучасної людини (пролетаризація і загибель патріархального села, розвій урбанізму, інтенсифікація великої промисловості, гін до руйнування старих соціальних взаємин і будівання нових суспільних форм тощо).

Зацікавлення молодого поета-дебютанта Яр. Кондри добіркою Е. Вергарна саме в ті роки було цілком зрозумілим: роком раніше поет друкує в журналах свої перші вірші, а 1931 р. дебютує й першою поетичною збіркою “Юрба”.

Як зазначав С. Трофимук, автор монографії про літературну діяльність західноукраїнських поетів, у творчості Яр. Кондри “знайшла своє ідейно-художнє втілення робітнича тематика” [16, 148]. Поет активно друкується в місячнику “Вікна”, виступає із запальними віршами, у яких змальовує різні сторони життя міського пролетаріату. Місто в його творах набуває метафоричного забарвлення, гіперболізованих рис, чим дуже нагадує місто з віршів Е. Вергарна. Місто Яр. Кондри також зв’язане із “життям нових портів”, його помітно здалеку по “тяжких вуликах фабрик”, а само воно “роздуває небосхил Гігантськими легенями заводів”. У віршах західноукраїнського поета бачимо таке ж саме протиставлення минулого життя і нового явища, що проголошувало себе ще не дуже чітко, але вже доволі впевнено: “в степах на рейках коні білогриві, б’є дзвоном електричний пульс новітніх ер”. Поет добре розуміє, що в цьому новому явищі вже є витоки “грядучого бурхливого життя”. Близькість творчості бельгійського поета Яр. Кондрі особливо помітна у великій, написаній верлібром поемі “Юрба”. Подібність не лише формальна (в Е. Вергарна теж є поема з такою назвою); вона в розумінні значної ролі народу в історії. Як і бельгійський поет, Яр. Кондра бачить у безформному, часом безликому натовпі те середовище, з якого буде свідомо народжуватися нова дійова сила, здатна очолити змагання народних мас за покращення життя, за політичні права. Цей натовп, якому поет віддає, за його власним висловом, “всю свою любов”, “просовує притьмом могутній кадуб свій”. І далі, закінчуючи цю поему, Яр. Кондра пророчо бачить народження нової форми єднання, солідарності кращих представників цієї маси людей:

“Ідуть, ідуть...
Обличчя непокірні,
З очей вулканами палка, плавка жага,
Схвильовані хотіння рвуться очевидь,
Зливаються у сплави над юрбою...” [9, 241].

Були, щоправда, і негативні відгуки на роботу М. Терещенка з гострими критичними зауваженнями. Приміром, Микола Зеров писав, що перекладач цієї збірки не звернув достатньої уваги на “властиву французькому текстові поета багату метафоричність” [6, 141].

У зв’язку із цим зауваженням варто зупинитися на статті Освальда Бурґгардта (1891 – 1947) про український переклад Вергарна, видрукованій у № 5 згаданого вже нами журналу “Критика” за 1928 рік; на сьогодні вона залишається найповнішим в українському літературознавстві дослідженням перекладацької майстерності М. Терещенка, зокрема особливостей відтворення архітектоніки віршів Е. Вергарна українською мовою. В. Брюховецький писав, що з приводу цієї рецензії на українськомовну інтерпретацію Вергарна Миколою Терещенком в Академії наук відбулася ціла дискусія [1, 45].

Розпочинаючи свою статтю, О. Бурґгардт виклав ці основні принципи, за якими, на його думку, слід аналізувати Терещенкові переклади: а) у кожному віршованому перекладі неминучі опущення, заміна або доповнення тексту оригіналу; б) опущення не мають знебарвлювати вірш, додатки – суперечити змісту образів, а заміна одного образу на інший – послаблювати поетичну емоцію, яскравість висловлення.

Для того, щоб у читача склалося певне враження про архітектуру аналізованих віршів, О. Бурґгардт запропонував докладний аналіз трьох поем Е. Вергарна (“Дзвонар”, “Жінка в чорному”, “Місто”), після чого узагальнив поодинокі недоліки та відхилення, розкидані по всіх перекладних творах. Відомий критик і

перекладач торкнувся насамперед негативних сторін перекладу М. Терещенка, які перешкодили відтворити повну картину лексико-семантичних і звукових особливостей вірша Е. Вергарна: руйнування метафори й позбавлення її основних функцій; заміна одних образів оригіналу на інші, що стерло первинне емоційне забарвлення твору та знищило динаміку образу; нехтування особливо важливих у вірші бельгійського поета кольорових контрастів та епітетів. О. Бургґардт також звертав увагу й на такі суттєві недоліки перекладу, як поява в інтерпретації недоречного образу або ж образу чужого оригіналові, аби зберегти риму чи з інших міркувань; вульгаризація образу чи створення неувяжних образів. Автор статті торкався також і стильового боку української версії: використання перекладачем прозаїзмів та висловів канцелярського стилю, тавтологія в перекладі. Певне місце О. Бургґардт приділив і таким недолікам перекладу, як порушення семантичного характеру оригіналу та логічної послідовності думок, звуковій стороні перекладу, серединних рим оригіналу.

Докладний аналіз українських перекладів творів Е. Вергарна був особливо вартісний з огляду на те, що їх критиком виступав поет, у перекладацькій практиці якого певне місце посідали й вірші Е. Вергарна.

Звернувши увагу на найбільш кричущі недоліки перекладу, О. Бургґардт, однак, не заперечував майстерності М. Терещенка в інтерпретації таких віршів, як “Грудень”, “Заводи”, “Банкір”, “Скажи мені, моя чуйна дружино” тощо. Критик виокремив переклад вірша “До моря”, завваживши вдале збереження метафоричної насиченості оригіналу.

Зазначаючи, що його “більше цікавили деякі деталі самої техніки перекладу, ніж аналіза всієї перекладної творчості”, О. Бургґардт радив ґрунтовніше розглянути зроблені переклади “на тлі сучасної української поетичної лексики”, а також “дослідити художній стиль і смак Терещенка на його власних поезіях” [2, 100].

Сконденсувавши у статті теоретичні засади і практичні рекомендації для перекладу поетичного твору, критик виходив із власного перекладацького досвіду. Поет-неокласик уже з 1924 р. продуктивно виступає з оригінальними поетичними творами; одночасно, за порадою М. Зерова, робить перші спроби у віршованому перекладі. Як писав Ю. Ковалів, у роки піднесення української літератури 20-х років О. Бургґардт активно перекладав, сподіваючись, “що його праця буде значно кориснішою в царині художнього перекладу та філологічних досліджень” [7, 16].

У своїй статті О. Бургґардт робив поважний закид М. Терещенкові в тому, що перекладач у деяких інтерпретаціях залишився глухий “на звуковій образи” французького оригіналу. Згодом, підсумовуючи аналіз перекладених творів, критик згадував ще й такі характерні риси вірша Е. Вергарна, як повтори, анафори, епіфори, аномінація та алітерація і писав: “Мушу сказати, що є ще звукова сторона, якої не віддає український перекладач” [2, 99].

У власній версії О. Бургґардт переважно дотримується серединного римування: “І по всіх шпарах у кошарах” – “Dans les étables lamentables”; “Лолоче дрәне клоччя” – “Ballotent leurs loques falotes”; хоча й інколи відступає од нього; наприклад: “І поривом зриває дах” – “En souffles lourds battant les bourgs”. У редакції 1933 року Ю. Клен замінив “І поривом” на “І в вибухах”, наблизившись до серединної рими оригіналу (“І в вибухах зриває дах”).

Залишившись, мабуть, єдиним зразком зацікавлення О. Бургґардта поетичною спадщиною Е. Вергарна, інтерпретація вірша “Вітер” – красномовний зразок того, як майстерно перекладач зумів відтворити українською мовою “міцні пахощі оригіналу”, зберігши й ритміку та динамізм французького тексту, і його

образність та емоційне забарвлення, усе те, що творить логічну послідовність думок, архітектоніку кожного вірша. Очевидно, перекладач залишився задоволений своєю роботою, бо в редакцію перекладу 1933 р. вніс мінімальні зміни.

Часом активної популяризації творчого спадку Е. Вергарна стали 40 – 70-і роки ХХ ст. Уже через рік після закінчення Другої світової війни з'являється його третя поетична добірка в перекладах М. Терещенка. Книжка містила окремі зразки із 22 поетичних добірок поета, однак на відміну од видання 1928 р. в ній не було статті про творчість класика бельгійської літератури.

Про добірку 1946 р. велику рецензію, що була єдиним відгуком на третє українське видання поезії Е. Вергарна, опублікував А. Гозенпуд на сторінках "Літературної газети" 19 жовтня 1946 р. Назвавши свій відгук "Несправжній Верхарн", критик висловлював власне бачення "невдалого вибору текстів" для перекладу (порушено внутрішнє співвідношення матеріалу); "пропуск окремих слів, виразів, додавання зайвих епітетів" (неточне відтворення змісту оригіналу, образної системи, спрощення і збіднення поем, додавання зайвих епітетів); не відтворено "словесної інструментовки, алітерацій, евфонії оригіналу" [3, 3].

Четверта, остання українська добірка віршів Е. Вергарна в перекладах того ж М. Терещенка вийшла друком 1966 р. в серії "Перлини світової лірики". Вона містила кілька нових перекладів, а також новішу редакцію попередніх текстів. Багатше був поданий і ліричний цикл "Години". Збірка, свідчення особливого наукового ставлення М. Терещенка до опрацювання тексту оригіналу, уключала найґрунтовнішу передмову про життєвий і творчий шлях Е. Вергарна. На видання 1966 р. двома рецензіями відгукнувся автор цієї статті (див.: [10], [11]).

Критичне ж вивчення творчості поета в досліджуваній нами період прикметне доволі малою активністю; безперечно, тут далися взнаки рецидиви вульгарно-соціологічного підходу до трактування багатьох проблем вітчизняного й зарубіжного літературознавства. Слід зважити й на ті великі втрати, яких зазнала українська філологія, позбувшись у 30-ті роки багатьох талановитих критиків і перекладачів світової класики. Фактично лише наприкінці 50-х років починає відроджуватися українське зарубіжне літературознавство, ще відчуваючи на собі тісні, обтяжливі рамки ідеологічних обмежень, догм і заборон. Та все ж таки творчість Е. Вергарна знаходить певне відображення у працях вітчизняних літературознавців, органічно вписується у вивчення того чи того явища світового літературного процесу. Хронологічна систематизація критичного матеріалу 40–70-х рр., пов'язаного із творчістю та поетичною спадщиною Е. Вергарна, дає змогу виокремити такі проблеми: творчість Е. Вергарна в оцінці марксистсько-ленінської критичної думки; Е. Вергарн та його місце у світовому літературному процесі; типологічне зіставлення спадщини поета із творчістю видатних діячів української класичної літератури та літератури радянської доби (Леся Українка, В. Стефаник, П. Тичина, М. Бажан, інші); дальше дослідження історії зацікавлення доробком бельгійського поета в Україні; перекладацька майстерність інтерпретаторів його творів українською мовою.

Найзначнішою віхою в повоєнному українському вергарнознавстві була, безперечно, поява четвертої, найновішої збірки поезії митця в перекладі М. Терещенка з докладною передмовою про життєвий і творчий шлях бельгійського письменника.

Збагачений досвідом тривалого вивчення доробку Е. Вергарна, автор висуває два тезові положення, важливі для розуміння місця бельгійського

класика в молодій українській поезії: своїм динамічним верлібром і пафосом колективістської філософії поезія Е. Вергарна була “співзвучна творчим пошукам молодого радянської поезії”, “поетичним імпровізаціям молодих революційних поетів” [15, 5]. Розвиваючи далі думку про вергарнівський верлібр, М. Терещенко робив висновок про те, що таке унікальне явище вергарнівської версифікації “вимагає окремого докладного літературознавчого аналізу”. Значне місце у статті приділено зв’язкам бельгійського поета із соціалістичним рухом у Бельгії, його просвітницькій діяльності. Завершуючи переднє слово, автор визначає три найважливіші аспекти, завдяки яким поет залишається цінним для широкої читацької аудиторії: Е. Вергарн – автор трилогії про світ капіталу, співець соціальної революції, трибун усього людства. Саме тому український перекладач його поезії робив висновок про те, що творчість бельгійського поета “довго ще буде провідною зорею в шуканнях не тільки відповідного поетичного втілення сучасних ідей, а й самого утворення гармонійного колективістського світосприймання” [15, 17], повторивши тим прикінцеві рядки своєї передмови до українського видання віршів бельгійського поета 1927 року.

Інтерпретатор і упорядник книжки залишив своєрідний заповіт майбутнім тлумачам віршів Е. Вергарна українською мовою: “...перекладач повинен весь час пам’ятати, що поетична творчість його – це справді світові перлини соціальної лірики, які й у перекладі мають випромінювати своє сяйво” [15, 18].

М. Терещенко з почуттям великої відповідальності працював над прочитанням творів класика. Достатньо звернути увагу хоча б на вірш “Водопій” (зб. “Фламандські малюнки”). Переклад 1946 р. “В глибокій улоговині, немов якась печера, простягся тихий став, увесь покритий сном” у редакції 1966 року звучав: “В глибокій *низині*, немов якась печера, простягся тихий став, увесь *повитий* сном”. Незначні, здавалось би, зміни дали точніший і повніший образ. Позитивним виявилось і скорочення деяких речень у вірші “Людство” (зб. “Вечори”), напр. “*В болотах, немов в дзеркалах*” замість “*В болотах, мов в дзеркалі сумнім*”, завдяки чому твір набув динамічнішого звучання, характерного для соціальних поезій Е. Вергарна. Подібні приклади знаходимо й в інших випадках.

Відчуття глибини пейзажних малюнків поета, особливої ролі символів, ліризму його вірша дали змогу М. Терещенку добре відтворити це явище в українському перекладі, напр.: “У кожного десь бовваніє загорнута в дрантя надія” (фр. *Chacun porte le linge usé de son espoir*); “*Тут люди страхом оповиті; Тремтять і хрестять сумовиті. Свою біду*” – фр. “*Les gens d’ici sont gens de peur; ils font des croix sur leur malheur. Et tremblent*”.

Особливо вдалим вважаємо переклад віршів “Похід”, “Душа міста”, “Золото”, “Коваль”, “Вітряк”, а також “Грудень” із циклу “Дванадцять місяців” та низки віршів збірки “Години”. Шкода лишень, що поза увагою перекладача залишилися такі ліричні вірші Е. Вергарна, як “П’ятнадцять літ мина...” та “О ні, моя душа тобою не втомилась!” із тієї ж ліричної добірки.

Майстерність М. Терещенка цікавить нас особливо й у порівнянні його творчих засад із тими інтерпретаціями, що належать іншим перекладачам, які давали свої поодинокі варіанти віршів Е. Вергарна на сторінках літературних журналів 20-х років. Маємо на увазі насамперед вірш “Повстання” (пер. Гео Шкурупія), видрукований у № 4-5 журналу “Червоний шлях” (1923 р.), “Діяння” (пер. Вол. Гадзинського), опублікований у № 2 журналу “Шляхи мистецтва” (1922 р.), вірш “Радість” (пер. С. Сердюка), поміщений у № 78 “Літературно-наукового вістника” (за 1922 р.), а також вірш “Заколот” (пер. М. Терещенка), видрукований у журналі “Червоний шлях” (1927 р.).

Для докладнішого аналізу пропонуємо два вірші – “Повстання” (переклад М. Терещенка і Гео Шкурупія) та “Заколот” (переклад М. Терещенка і С. Сердюка) Перший із цих віршів, сповнений тривожного очікування, загадковості дії, входить у збірник “Чорні смолоскипи”. Своїми думками поет лине в далеке місто, охоплене заколотом; він не учасник безпосередніх дій, а лише здогадується про те, що відбувається в місті. Це вірш дії, співвіднесеності подій і роздумів про їхній хід – половина строф узагалі не має епітетів. Наявні ж у творі епітети несуть особливе експресивне навантаження. У вірші маємо чергування строф АББ, ААБ; тільки перша строфа лишається без римування; у другій та дев’ятій строфі римування АББ, в інших – ААБ.

Аналізуючи переклад цього вірша, ми виходили саме з таких рис оригіналу. Зберігаючи ритміку вірша, М. Терещенко дотримується не лише римування рядків узагалі, а й внутрішнього римування, напр. – “до міста, де *дзвін*, скликав на *скін*”; “вирує майдан під гучний барабан”.

Перекладач зумів знайти вдалі еквіваленти для насичених образів вірша Е. Вергарна, добре відтворивши картину невизначеності, певної туги й розгубленості віч-на-віч із тривожними подіями; “*для кого немає вже інших надій, Як вік животити в журбі нависній*” (фр. *ceux qui ne peuvent plus avoir D’espoir que dans leur désespoir*); “*І гнів вибухає над світом усім*” (фр. *La haine du monde est dans l’air*); “І дзвони на сполох гудуть. У двері хтось гатить рушницею дуже” (фр. *et c’est là-bas que sonne le tocsin; Des crosses de fusils battent ma porte*). Однак у деяких випадках маємо не надто вдалий переклад: “Вирує майдан під гучний барабан” замість “*les sourds tambours*”, тобто “глухі звуки барабану”; або ж: “Повис серед неба в годину розплат, Де зорі в вечірнім тумані” замість “*Darde son disque au fond du soir, Contre un ciel d’étoiles rouges*”; вдалішим нам видається переклад 1946 року, де збереглася кольорова характеристика вечірнього неба. Інколи М. Терещенко насичує свою інтерпретацію вірша епітетами, які не суперечать, щоправда, змістові твору, однак породжують інше тло подій – “шаленої бурі”, “чола хмури”, “погрозливий грім”; тут помічаємо деякий вплив російського перекладу В. Брюсова, особливо відчутний в інтерпретації вірша 1927 р. У варіанті 1966 р. вплив цієї версії відсутній; український перекладач сумлінно і прискіпливо поставився до своєї роботи. М. Терещенко відмовився од тих давніших відхилень в українському тексті, які свідомо були внесені, аби наблизити його до “епохи ламання старих традицій”, “епохи соціальних перетворень”. Зникли такі відсутні в оригіналі рядки, як “Усі, <...> кому вікувати в лабетах п’їтьми, Виходять на світло з тюрми”, “Надходить визвольна, остання пора, І гине одвічна кара” тощо.

Варто згадати і про переклад того ж твору, що належить поетові С. Сердюку. Вдала інтерпретація, зроблена з урахуванням ритміки вірша та синонімічних багатств української мови, здійснена, безперечно, на основі версії В. Брюсова. Достатньо процитувати одну строфу з перекладу С. Сердюка, порівнявши її з варіантом В. Брюсова:

Безглузді! вигукуйте ваші накази:
Сьогодні почин бо великим ділам,
Що вчора й не снилися вам.

Безумцы! кричите свои повеленья!
Сегодня всему наступает пора,
Что бредом казалось вчера.

У своєму перекладі С. Сердюк зберігає такі особливості версії В. Брюсова, як, наприклад: “Чу! бьет предназначеный час!” – “Гей, слушна година луна!” (у французькому оригіналі – *C’est l’heure – et c’est là-bas que sonne le tocsin*); “Все те, для кого безнадежность – надежда”, – “Всіх тих, що для їх безнадія – надія...” (у фр. оригіналі “*Ceux qui ne peuvent plus avoir D’espoir que dans leur*

désespoir”); “Над крышами вырвалось мстящее пламя” – “Над стріху зірвалось полум’я мстиве” (у фр. оригіналі “Et de grands feux de toits tordus Echevèlent les capitales”).

Не маючи особливої ваги як самостійна українська інтерпретація вірша Е. Вергарна, переклад С. Сердюка, проте, помітний як одна з ланок процесу ознайомлення українського читача 20–30-х рр. ХХ ст. з поетичною творчістю бельгійського письменника.

Нюанси перекладацької майстерності М. Терещенка розкриває нам і порівняльний аналіз вірша “Повстання” (зб. “Міста-спрути”).

У творі чітко вирізняються особливості синтаксису Е. Вергарна, побудова фрази, багатогранність метафори, внутрішня динаміка вірша, повтор однорідних членів речення, що вражають своєю інтенсивністю вже з першого рядка вірша; порівняно з віршем “Заколот”, цей твір особливо багатий на різноманітні епітети, серед яких маємо й цікаві особливо складні для перекладу метафоричні звороти. Перекладачеві вірша слід звертати увагу й на ключові слова, які, повторюючись декілька разів в одній строфі, немов би притягають до себе інші члени речення. Маємо у вірші і строфу з одного лише складнопідрядного речення. Ці та інші властивості вірша становлять особливі труднощі для його інтерпретацій іншими мовами.

Перший український переклад вірша “Повстання”, зроблений поетом Гео Шкурупієм, було надруковано 1923 року в №4-5 журналу “Червоний шлях”. Вибір перекладачем саме цього твору можна пояснити не лише актуальністю змісту, а й особливим зацікавленням Г. Шкурупія темами різних соціальних перетворень, катаклізмів та розрух. Це не єдиний переклад Гео Шкурупія з бельгійського поета. Того ж року в журналі “Червоний шлях” він видрукував першу українську інтерпретацію вірша Е. Вергарна “Жебраки”. У перекладі М. Терещенка цей твір з’явився лише 1946 року.

Порівняльний аналіз уже першої строфи показує, що ні М. Терещенкові, ні Г. Шкурупію не вдалося передати основних властивостей вірша. Перший вирішив звернути основну увагу на динаміку вірша, відкинувши на задній план його експресію та відмовившись од прикметних для цього періоду творчості Е. Вергарна колористичних характеристик. А другий, зі свого боку, надто наситив строфу вірша зайвими експресивними поняттями (напр., “Корчійно хапає за лезо”; “Вулиця кров’ю наллялась вщерт”; “З головами на вістрях рушниць, наче зі збитими без жалю квітками”), створивши відсутні у французькому оригіналі образи.

Вдаліше перекладена друга строфа: у ній не лише відтворена картина подій, а й знайдено еквіваленти для відображення її в українській інтерпретації. М. Терещенко строго дотримується римування строфи. Добре перекладені і дві наступні строфи вірша; перекладач надав їм легкості, руху, багатой лаконічності, максимально дотримуючись стилістичних особливостей французького оригіналу. М. Терещенко зберігає настрій строфи, що твориться ключовим словом “la rage”, передаючи його такими однорідними групами слів, як “безмежний гнів, стоустий гук”, “огонь очей...”. Особливу увагу варто звернути на четверту строфу, в якій маємо п’ятикратний повтор вислову “se qui” або “се...”, що знаходить своє логічне завершення у двох останніх рядках вірша. М. Терещенко запропонував вдалий еквівалент для перекладу такої стилістичної особливості оригіналу. Щоправда, завершуючи переклад строфи, її інтерпретатор своєрідно дочитує Е. Вергарна, випереджаючи розв’язання поставленої соціальної проблеми. В оригіналі читаємо “*S’épanouit aux milles bras armés De ces foules brassant leur houle avec leurs haines*”; у пер. – “Усе це в тисячах *робочих рук* повстало і розпалило гнівом кожного борця”.

У перекладі з'явилися поняття, які лише згодом стануть визначальними для світосприйняття Е. Вергарна, а поки що про них говорити зарано.

У перекладі Гео Шкурупія оригінальне відтворення атмосфери нестримного буйства стирається вкрапленням деяких невдалих, із нашого погляду, висловів, абсолютно недоречних у цьому вірші: "Сказ плигає, мов кінь по преріях; По купах каміння дикого" (в оригіналі: "La rage, elle a bondi de terre Sur un morceau de pavis gris"). Або ж: "*Вартий століть тяготіння, як варте доїння вагітне вим'я*" (в оригіналі: "un siècle en gravitant Autour de ses cent ans d'attente"). Після п'ятої строфи перекладу Г. Шкурупій ще й додає відсутню в оригіналі строфу з п'яти рядків, яка все ж перегукується із завершальною строфою аналізованого нами вірша.

Досягненням М. Терещенка можна вважати шосту строфу вірша, в якій виявився весь поетичний талант перекладача. Тут знайдено вдалі еквіваленти для відображення пожежі, що охопила місто: "гомінке безмежжя" (фр. "Le fond noir du crépuscule"); "Золочені шпилі на безліч миль Звисають тінями на місто звідусіль" (фр. "D'énormes tours obliquement dorées Barrent la ville au loin d'ombres démesurées"); "З дахів вугілля на тлі примар Злітає диким роєм аж до хмар" (фр. "Et les brasiers des toits sautent en bonds sauvages, Hors d'eux-mêmes, jusqu'aux nuages"). В останньому прикладі маємо перенесення слова "sauvages" із попереднього рядка оригіналу в останній рядок перекладу – "злітає диким роєм".

Вдало перекладеною можна вважати й дев'яту строфу вірша, у якій мовиться про гнівне нищення знівиснілим натовпом монастирів, каплиць і церков. Проте в перекладі М. Терещенка подекуди втрачено метафоричне багатство аналізованої строфи вірша Е. Вергарна. Стирається, скажімо, значення таких висловів, як "des armoires de fer" (у пер. "шафи"); "la marée en rut des multitudes fortes" (у пер. "юрба, спалахуючи відблиском очей"); "coupant le vide avec leurs bras épars" (у пер. "на брук завулків сонних"). Вислів "завулків сонних" суперечить усьому дійству вірша, у якому кипить і вирує народна помста. Крім того, у кінці шостої строфи М. Терещенко змінює смисл ситуації, мабуть, бажаючи посилити враження від картини повсталого народу: "В той час, як у льохах під вигуки і крики, річками вина ллють" (слова, позначені курсивом, відсутні в оригіналі).

Гео Шкурупій точніший у відтворенні синтаксичної форми цитованих строф, він також зберігає віршову риму, вдало передаючи в цьому випадку вихідну метафорику. Перекладач зумів добре відтворити таку характерну рису вірша Е. Вергарна, як дво- чи трикратний повтор однорідних членів речення; крім того, знаходить вдалі варіанти перекладу, точніше дотримуючись тексту оригіналу.

Великої уваги перекладачів вимагали дві наступні строфи, написані вільним віршем. У передостанній дванадцятискладовій строфі, наприклад, уся її друга половина складається з одного лише складнопідрядного речення зі зв'язком сурядності між його окремими елементами.

М. Терещенко робить ці рядки коротшими, намагаючись, однак, зберегти зовнішню форму вірша. Він відтворює окремі повтори строфи, передає її або адекватними частинами мови, компенсуючи з їх допомогою особливості вірша Е. Вергарна, або знаходячи інше вирішення цього перекладацького завдання. Вдалими є в уривку "Безумство, помста, гнів на грані цих великих днів" трикратний (відсутній в оригіналі) повтор іменника та заміна трьох послідовних дієслів французького тексту (s'écheveler, s'envoler, balayer) трьома прикметниками, що відтворює настрій вірша Е. Вергарна, хоча перекладачеві не вдалося повністю передати в усій глибині другу половину названої строфи. Доволі вдалі еквіваленти знаходить Гео Шкурупій, однак насичує строфу

такими відсутніми в оригіналі поняттями, як “сліпець”, “межіпланетне світло”. На жаль, перекладач обірвав текст, залишивши непрочитаними три останні строфи. До слова, ні В. Брюсов, ні Г. Шенгелі не зуміли повністю відтворити синтаксичну будову цієї строфи.

Завершальна, сповнена символічного звучання, строфа вірша “Повстання” складається з дієвозакличної і символічно забарвленої частин; два українські перекладачі, кожен по-своєму, узагальнили картину народного повстання й запропонували своє розуміння кінцевого результату:

Et puis que son printemps soit vert ou qu'il soit rouge
N'est-elle point, dans le monde, toujours,
Haletante, par à travers les jours,
La puissance profonde et fatale qui bouge.

М. Терещенко переосмислює строфу вірша Е. Вергарна: замість “son printemps soit vert ou qu'il soit rouge” він пропонує “і щоб не трапилось у далечині з нами”; відтворюючи оптимістичний настрій строфи (“могутня сила йде, горять її вогні”); М. Терещенко завершує переклад твору на високих мажорних регістрах, властивих оригіналові. Гео Шкурупій конкретніший, він точніше дотримується французького тексту; поет дає цікаве прочитання трьох останніх рядків вірша: “І вічно крізь біг хвилин нас буде тягнути Кудись в далечінь, Зриваючи пута, Ця сила велика, червона”.

Працюючи над цим і над іншими віршами Е. Вергарна, М. Терещенко не раз їх докладно доробляв, знаходив точніший вираз, інколи навіть замінював цілі рядки перекладу. Аналізуючи його інтерпретацію даного вірша, ми виявили цікавий факт, пов'язаний з історією перекладу віршованої спадщини Е. Вергарна українською мовою. Порівняльний аналіз двох українських перекладів і їх зіставлення з російським текстом В. Брюсова дає підстави здогадуватися, що й М. Терещенко, і Гео Шкурупій, перекладаючи вірш “Повстання”, використовували як допоміжне джерело однойменний російський переклад. Про це свідчить також і подібність окремих фраз українського перекладу з текстом В. Брюсова. Крім того, бачимо, що й В. Брюсов, і українські перекладачі використовували ранній текст французького оригіналу: у подальші варіанти Е. Вергарн вносив деякі скорочення. Готуючи ж останнє видання перекладу, М. Терещенко порівнював текст своєї інтерпретації з пізнішими виданнями бельгійського поета, урахував прижиттєві редакції автора.

Видання творів Е. Вергарна 1966 року на сьогодні залишається найповнішою книжкою українських перекладів бельгійського поета; саме вони постійно передруковувалися й в окремих поетичних збірках М. Терещенка, і в антологічних виданнях світової поезії. Уже через два роки з'являються “Твори” (у двох томах) українського автора, у якому Е. Вергарн репрезентований віршовими зразками із семи поетичних добірок (вірші “Фламандське мистецтво”, “Жебраки”, “Заколот”, “Коваль”, “Повстання”, “Трибун”, “Коли навіки ти...”, “Людині наших днів”).

Наступна зустріч українського читача з поезією Е. Вергарна в перекладі М. Терещенка припадає на 1979 рік, коли у “Веселці” з'являється збірник “Переддень” – зразки світової поезії ХІХ – початку ХХ століття. Укладачі книжки запропонували юним читачам чотири твори з українського видання 1966 року (“Повстання”, “Лондон”, “Грудень”, “Коли перлини падають крилаті”) – різні за жанром та звучанням вірші бельгійського митця.

Post scriptum. 1973 року першим лауреатом премії імені Максима Рильського за кращий художній переклад українською мовою творів письменників

зарубіжних країн став Микола Терещенко – інтерпретатор і укладач чотирьох збірок Е. Вергарна.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Брюховецький В.* Микола Зеров. – Київ, 1990.
2. *Бургардт О.* Український переклад Вергарна // *Критика*. – 1928. – № 5.
3. *Гозентуд А.* Несправжній Верхарн // *Літературна* газета. – 1946. – 19 жовтня.
4. *Державін В.* Еміль Верхарн та соціальне значіння його творчості // *Червоний шлях*. – 1927. – № 1.
5. *Заславський І.* Про Валер'яна Поліщука, письменника і людину (за епістолярними джерелами) // *Рад. літературознавство*. – 1972. – № 10.
6. *Зеров М.* У справі віршованого перекладу // *Життя й революція*. – 1928. – № 9.
7. *Ковалів Ю.* Прокляті роки Юрія Клена // *Клен Юрій*. Вибране. – Київ, 1991.
8. *Кондра Я.* На службі громадських інтересів // *Нові шляхи*. – 1930. – Т. 8. – кн. VII–IX.
9. *Кондра Я.* Юрба // *Гаврилюк О., Кондра Я.* Поезії. – Київ, 1989.
10. *Кравець Я.* Повнота ідей, щедрість барв // *Жовтень*. – 1967. – № 1.
11. *Кравець Я.* Український Верхарн // *Літературна* Україна. – 1966. – 29 листопада.
12. *Лейтес А.* Еміль Верхарн: До десятих роковин з дня смерті // *Всесвіт*. – 1926. – № 22.
13. *Поліщук В.* Микола Терещенко. Переклад вибраних поезій Е. Верхарна. // *Книга*. – 1923. – № 1.
14. *Терещенко М.* Еміль Вергарн // *Вергарн Е.* Поеми. Пер. М. Терещенка. – Київ, 1927.
15. *Терещенко М.* Трибун і майстер // *Верхарн Е.* Вибране. – Київ, 1966.
16. *Трофимук С.* Розвиток революційної літератури в Західній Україні (1921 – 1939). – Київ, 1957.
17. *Цуккер Б.* Рецензія на: Еміль Вергарн. Поеми. Пер. М. Терещенка. // *Критика*. – 1928. – Ч. 1.

Отримано 7 жовтня 2016 р.

м. Львів

